

تأثیر شیوع ویروس کرونا بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دانشگاه‌های ایران

نیما خادمی^a، یوسف امیری^b، علی خادمی^c

^a دانشجوی معلم دانشگاه فرهنگیان، شیراز، ایران

^b دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

^c کارشناسی زبان انگلیسی و مدیر دبستان سعدی، شهرستان رستم، ایران

نویسنده مسئول: نیما خادمی (۰۹۱۷۴۰۸۱۶۹۲ و nimakhademi743@gmail.com)

چکیده: شیوع ویروس کرونا در جهان مشکلات زیادی در زمینه آموزش، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری آموزشی ایجاد کرده است؛ این امر باعث شده تا استفاده از آموزش‌های مجازی و سیاست‌گذاری در این مورد یکی از مهم‌ترین مسائل پیشروی اغلب کشورها باشد. در جهان امروز آموزش مقوله‌ای است که تمام مردم به نحوی با آن در ارتباط مستقیم هستند و به موازات رشد و توسعه کشور، نیاز به خدمات آموزشی مناسب نیز افزایش یافته است؛ بنابراین هدف اصلی مطالعه حاضر تأثیر شیوع ویروس کرونا بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دانشگاه‌های ایران می‌باشد.

این پژوهش از نوع ترکیبی و شامل بخش کیفی-توصیفی و کمی بوده که نگارش کاربردی دارد و به منظور جمع‌آوری اطلاعات در بخش اول از روش مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل نظری استفاده شده است. به منظور بازیابی مطالعات انجام شده که در فاصله زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ به زبان فارسی و انگلیسی منتشر شده بود، بانک‌های اطلاعاتی ScienceDirect, John Wiley, Springer, PubMed, ProQuest, SAGE, SID, سیویلیکا و ایرانداک جست‌وجو گردید. بخش دوم این پژوهش یک کارآزمایی بالینی کنترل‌شده بود. جامعه آماری پژوهش را کلیه اساتید دانشگاه فرهنگیان استان فارس به تعداد ۱۲۰ نفر تشکیل می‌دهند. تعداد ۹۲ نفر با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و با استفاده از جدول مورگان به عنوان نمونه تعیین شد. ابزار مورد استفاده در پژوهش، پرسشنامه محقق‌ساخته است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش کمی، از آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد.

در بخش کیفی با استفاده از کلمات کلیدی ابتدا حدود ۵۰ مقاله یافت شد، در نهایت از بین آن‌ها ۳۸ مقاله فارسی و انگلیسی که معیار ورود به پروژه را داشتند، مورد بررسی قرار گرفت. بررسی نظام‌مند پژوهش‌های انجام شده در زمینه متغیرهای پژوهش نشان داد که سیاست‌گذاری مناسب در آموزش خصوصاً آموزش مجازی منجر به دگرگونی سازنده در نظام آموزشی می‌شود که این امر منجر به آموزش و یادگیری مادام‌العمر و کاربردی خواهد شد. محتوای سیاست‌گذاری آموزشی باید متناسب با نظام آموزشی و وضعیت ملی و منطقه‌ای از انعطاف‌پذیری کافی برخوردار باشد. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی باید با ویژگی‌های منطقه‌ای، ماهیت ناهمگن مناطق و شکاف در سطح توسعه آموزش در جامعه آگاه باشند و سیاست‌هایی را انتخاب کنند که عدالت و توسعه آموزشی را در پی داشته باشد و به همه جنبه‌های رشد فردی و اجتماعی توجه داشته باشد. در بخش کمی تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss25 انجام شد. نتایج تحلیل ۴ فرضیه موجود در پژوهش نشان داد که شیوع کرونا بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دانشگاه‌های ایران تأثیر معناداری دارد.

به طور کلی اطمینان از سیاست‌گذاری آموزشی با سازوکار و پاسخگویی مناسب در دوران پسا کرونا از جمله مهم‌ترین عواملی است که در بهبود و اثر بخشی تعلیم و تربیت مجازی نقش بسزایی دارد. از آنجا که آموزش مهم‌ترین رکن هر جامعه‌ای می‌باشد، پس انتخاب سیاست مهم برای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان و دانشجویان بسیار مهم است. ویروس کرونا نظام‌های آموزشی در سراسر جهان را با چالش‌هایی روبه رو کرده است. شناسایی اثرات و تبعات شیوع کرونا در نظام آموزش عالی، علاوه بر اینکه سیمای روشنی از مسأله را پیش‌روی سیاست‌گذاران قرار می‌دهد، به فرآیند خط‌مشی‌گذاری مطلوب در زمان حاضر و کاهش تبعات آن برای دوران پسا کرونا نیز مفید خواهد بود.

کلمات کلیدی: سیاست‌گذاری، آموزش مجازی، دوران کرونا، سیاست‌گذاری آموزشی

۱. مقدمه

بحران ناشی از پاندمی شدن ویروس کرونا به حساس شدن اذهان کمک کرد و آن را در شرایط پذیرش بیشتری برای اندیشیدن درباره بهداشت، اقتصاد و آموزش و پرورش قرار داده است. بدون شک، آموزش و پرورش یکی از مسائل اصلی و مهم جامعه تلقی می شود که شایسته است از هر فرصتی برای پرداختن به آن استفاده شود. در این راستا دغدغه ها و مسأله های بسیاری در حوزه تعلیم و تربیت مطرح است (نویدی، ۱۳۹۹).

ویروس کرونا به عنوان یک خطر برای سلامت عمومی شناخته می شود که به عنوان بزرگ ترین فاجعه شیوع بیماری های واگیردار بعد از شیوع سندرم تنفسی سارس در سال ۲۰۰۳ شناخته می شود (وانگ و همکاران، ۲۰۲۰). با در نظر گرفتن پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همه گیری این ویروس در همه ارکان زندگی مردم جهان، یکی از کارکردهای ملی که به شدت از بحران کنونی اثر پذیرفته، آموزش است (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۹). بحران کرونا در ایران و جهان سبب شد تا تغییرات بسیار عمده ای در همه ارکان برنامه های عادی و جاری بشر و تجربه جدیدی در همه بخش ها، به خصوص عرصه آموزش از طریق فضای مجازی باب شود و این فضا به محلی برای پاسخگویی به نیازهای ارتباطی، عرضه تولیدات و آموزش تبدیل شود (ابطحی فروشانی، کتابی فشکی و میرزائی عباس آبادی، ۱۳۹۹). امروز، با توجه به همه گیری کرونا، تغییرات و دگرگونی های زیادی رخ داده است. بسیاری از امور زندگی ما متوقف شده است، برخی از آن ها سرنوشت ساز و مهم هستند، مانند تحصیل و کار و برخی از آن ها از اهمیت کمتری برخوردار هستند، مانند روابط اجتماعی بین مردم. دانشگاه ها، بسیاری از کشورها مجبور شده اند به عنوان یک گزینه دیگر که مدت ها است در مورد آن صحبت می شود و بحث در مورد لزوم ادغام آن در روند آموزشی، به آموزش الکترونیکی روی بیاورند؛ بنابراین بین یک لحظه، دانش آموزان در بیشتر کشورهای جهان مجبور به یادگیری در خانه با استفاده از فن آوری مدرن است (محمود و قدیر^۱، ۲۰۲۱).

امروزه، آموزش مجازی به عنوان یکی از کاربردهای مهم فن آوری های جدید اطلاعات و ارتباطات در جهان مطرح و فعالیت های گسترده ای در این راستا آغاز گردیده است. این امکان می تواند یکی از گزینه های مورد توجه برای پر کردن خلاهای آموزشی، در نبود دسترسی به آموزش حضوری و در نهایت ارتقای عدالت آموزشی برای افراد در مناطق روستایی و دور دست باشد (جعفری، همایونی بخشایش و علم الهدی، ۱۴۰۰). روش های آموزشی مبتنی بر فضای مجازی در سال ۲۰۰۵ از سوی یونسکو به عنوان مؤثرترین روش یاددهی- یادگیری معرفی شده است. تجربه های کسب شده در این زمینه بسیار مفید است و آموزش و پرورش دیگر نمی تواند با مدل قبلی به نحو مطلوبی به آموزش بپردازد و باید تغییرات ساختاری و دیجیتالی را در سرفه و اولویت کاری خود قرار دهد و در سراسر کشور آن را فراگیر کند؛ بنابراین در شرایط ایجاد بحران، مانند شیوع بیماری کرونا در جهان و ایران و تعطیلی طولانی مدت مدارس ضرورت توجه به آموزش های مجازی و الکترونیکی بیش از پیش احساس می شود (سلیمی، ۱۳۹۹). در سازمان آموزش و پرورش نیز شورای عالی تنها مرجع سیاست گذاری در حوزه آموزش عمومی و متوسطه است. با توجه به این مسأله که از جمله مهم ترین وظایف نظام آموزشی، تولید نیروی انسانی پرورش یافته، ماهر، توانمند و لایق در عرصه های گوناگون اجتماعی است (اکبری، نوید بخش و بختیاری فایندری، ۱۳۹۵، ب). دو بعد اصلی و اساسی در سیاست گذاری ها عبارتند از عوامل (تصمیم گیران) و فرایند (روش) سیاست گذاری؛ هیچ یک از این دو بعد به تنهایی قادر به ارائه تصویر روشنی از سیاست گذاری نیست. ترکیب این دو عامل منجر به پدید آمدن وضعیت جدید و اشکال گوناگونی از سیاست گذاری می شود که برخی کارا و برخی دیگر ناکارا و ناموفق خواهند بود (اکبری، بختیاری فایندری و نویدبخش، ۱۳۹۵، الف). در تأمین سیاست آموزش، دولت نقش اصلی را دارد. به ویژه در ایران با توجه به ماهیت دولت و ساختار اقتصاد-سیاسی دولت و همچنین با تأکیدی که در قانون اساسی بر نقش دولت در تأمین خدمات اجتماعی شده است، این تلقی وجود دارد که دولت عنصر اصلی در توسعه سیاست اجتماعی در ایران است. با تأکیدی که در قانون اساسی نیز شده است، دولت مهم ترین نقش را در سیاست آموزش دارد؛ بنابراین این قضاوت وجود دارد که همه کاستی ها و دستاوردهای نظام آموزش نتیجه کارکرد و عملکرد دولت است؛ چون دولت تصمیم گیرنده اصلی در سیاست اجتماعی در ایران و به تبع آن سیاست آموزش است (اسحاقی و شهامت، ۱۳۹۹). جایگاه ممتاز و منحصر به فرد آموزش و پرورش به عنوان مهم ترین متولی تعلیم و تربیت و عامل توسعه و تسهیل

¹ Mahmoud, & Ghadeer

فرایند توسعه فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و فناورانه بر کسی پوشیده نیست. این بخش از آن جهت دارای اهمیت فوق العاده‌ای است که هم ابزاری مهم برای توسعه بوده و هم یکی از اهداف توسعه محسوب می‌شود. به لحاظ همین آموزش و پرورش که روزگاری یک مقوله مهجور در سیاست‌گذاری داخلی شمرده می‌شد، به تدریج در صحنه ملی و بین‌المللی به بحث اصلی سیاست‌گذاری تبدیل شده است. با پذیرش رو به افزایش آموزش و پرورش به عنوان عامل راهبردی در بهبود توسعه ملی، موضوع بررسی و تحلیل سیاست‌های آموزش و پرورش کشور از اهمیت بسیاری برخوردار می‌باشد (داوودی و قنبری، ۱۳۹۷). نظام آموزشی هر جامعه‌ای نیاز به ارتقاء کمی و کیفی دارد. سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در مسائل آموزشی در سطوح و حوزه‌های مختلف اعم از ابتدایی، متوسطه و آموزش عالی و نظایر آن، یکی از سرنوشت‌سازترین حوزه‌ها است. سیاست‌گذاری در این حوزه امری پویا و متحول است که به فراخور نیاز جوامع باید دست‌خوش تغییر و اصلاح گردد. در این بین بهره‌مندی از سیاست‌ها و تجارب آموزش سایر کشورها در طراحی نظام آموزشی کشور بسیار مفید و مؤثر می‌باشد. امروزه کشورهای مختلف جهان از ساختارهای آموزشی متفاوتی برخوردار می‌باشند که طبیعتاً ساختارهای فوق در هر کشوری بنابر سیاست‌ها، برنامه‌ها و اهداف مورد نظر آن کشور متفاوت می‌باشد. در این میان، تلاش بر این است که نظام آموزشی هر یک از کشورها با تحولات اجتماعی و پیشرفت‌های فرهنگی متناسب با قرن بیست و یک همگام گردد (سلیمانی، ۱۳۹۸). یکی از اهداف راهبردهای نظام آموزشی در هر جامعه‌ای، تربیت نیروهای خلاق و نوآور با تکیه بر نیازهای فرهنگی و تربیتی خواهد بود. آموزش و پرورش در کنار آموزش عالی، وظیفه تربیت نیروهای ماهر را در کشورمان برعهده دارند؛ از سوی دیگر، لازمه دستیابی به یک نظام سیاست‌گذاری آموزشی در هر جامعه‌ای مستلزم شناخت راهبردها و ارزیابی اقدامات انجام‌شده با نگاهی نقادانه است (اوژید و سلاجقه، ۱۳۹۹). از اسفند ۱۳۹۸ تا کنون، کلاس‌ها به صورت مجازی برگزار می‌شود، چراکه این ویروس تمامی برنامه‌های آموزشی را مختل کرده است و منجر به ایجاد برنامه‌ریزی و سیاست‌های جدیدی شده است. از جمله بخش‌های اصلی آموزش در کشورها، آموزش و پرورش و آموزش عالی است که از زمان شیوع ویروس کرونا این دو ارگان ناگزیر به استفاده از آموزش مجازی و راه دور پرداخته‌اند. از آغاز تعطیلی با ایجاد فاصله‌گذاری اجتماعی در جامعه، مدارس و دانشگاه‌ها نیز در جهت از بین بردن این ویروس به ناچار برنامه‌های تحصیلی را مجدداً تدوین و به روش مجازی اجرا کردند. این شرایط به بزرگ‌ترین چالش نظام‌های آموزشی یعنی هم آموزش و پرورش و هم آموزش عالی تبدیل شده است. آموزش مجازی چالش‌هایی را برای سیستم آموزشی ایجاد کرده است که رفع این چالش‌ها نیازمند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دقیق و صحیح می‌باشد. ۳ رکن مهم آموزش و پرورش، محتوا، معلم و دانش‌آموز می‌باشد که ۲ رکن اول باید در خدمت دانش‌آموز باشد. هدف اصلی تمامی سیاست‌گذاری‌ها، تربیت دانش‌آموزان برای ورود به اجتماع و رشد همه‌جانبه آن‌ها است. از آنجا که آموزش مهم‌ترین رکن هر جامعه‌ای می‌باشد، پس انتخاب سیاست مهم برای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان و دانشجویان بسیار مهم است؛ بنابراین پژوهش حاضر به دنبال تحلیلی بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دوران کرونا در ایران است.

۲. پیشینه پژوهش

در رابطه با متغیرهای پژوهش، تحقیقاتی در داخل و خارج کشور انجام شده است که ما در این پژوهش در محدوده سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ را در نظر گرفته‌ایم. پیشینه پژوهش در جدول شماره ۱ بیان شده است.

جدول شماره ۱: پیشینه پژوهش

شماره	پژوهشگر و سال انتشار	عنوان	روش تحقیق	یافته‌ها
۱.	سلیمی، فردین (۱۳۹۹)	نقش ویروس کرونا در آموزش مجازی، با تأکید بر فرصت‌ها و چالش‌ها	روش تحقیق آمیخته متوالی ناهمزمان اکتشافی (کیفی - کمی)	چالش‌ها و فرصت‌ها در سه سطح کلان، میانی و خرد مطرح و طبقه‌بندی شد. در سطح کلان چالش‌های نداشتن تفکر راهبردی مدیران و برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاری نامطلوب، ضعف فناوری آموزشی و مدیریت ناکارآمد؛ در سطح میانی چالش ضعف فناوری‌های معرفی شده، نداشتن استقلال و آزادی عمل و برهم خوردن بودجه‌بندی مطرح شده و در سطح خرد حاصل گردید. همچنین از نظر مشارکت‌کنندگان، شیوع کرونا فرصت‌هایی را در سطح کلان (فراهم کردن زمینه تغییر، توجه به داشتن برنامه‌ریزی راهبردی و توجه به آموزش‌های برخط و مجازی، سطح میانی (خلق فرصت آموزشی برابر و خلق نوآوری آموزشی جدید) و سطح خرد به دنبال داشته است.
۲.	اکبری، نوید بخش و بختیاری فاینردی (۱۳۹۵)	الگوی پیشنهادی نظام‌مند برای سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش	بررسی سیستماتیک؛ این پژوهش از نوع کیفی و توصیفی بوده و به منظور جمع‌آوری اطلاعات از روش مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل نظری استفاده شده است.	فرایند سیاست‌گذاری باید در طی چندین مرحله مورد بررسی قرار گرفته و به اجرا درآید. البته لازم به ذکر است که امروزه دیگر زمان آزمون و خطا به پایان رسیده و نمی‌توان با ساده انگاری نسبت به اصلاحات آموزشی به دلیل بی‌اطلاعی از تجارب دیگران، زمان و سرمایه‌های هنگفت را به هدر داد. در همین راستا از سیاست‌های جدید انتظار می‌رود که با موضوعات مشترک جهانی برخورد مناسب داشته باشند. اگر چنین نباشد، سیاست‌گذار قادر نخواهد بود از تغییرات مشترک جهانی و تأثیرات آن‌ها صحبت کند.
۳.	طاهری، ثمری و میدانی (۱۳۹۴)	نگاهی بر مدل‌های سیاست‌گذاری و ارائه مدل بومی برای آموزش و پرورش	روش مروری و کتابخانه‌ای	نتایج نشان داد که مدل عقلانی برای تعیین مراحل سیاست‌گذاری و انتخاب گزینه برتر در اولویت می‌باشد. با توجه به مدل تدریجی که در خط مشی و سیاست‌گذاری به سیاست‌های پیشین و سیاست‌های موجود توجه دارد که باعث می‌شود در انتخاب بهترین گزینه سیاستی از روش عقلانی ما را یاری کند، مدل مفیدی است و از آنچه که در اجرای هر گزینه سیاسی به ضمانت اجرایی محکم و قوی نیاز است، اینجا است که مدل نهادی به کمک ما می‌آید. در مجموع در تعیین و تدوین سیاست‌ها به کارگیری ترکیبی مدل‌ها توصیه می‌گردد.
۴.	رضازاده بهادران (۱۳۹۸)	تحلیلی بر سیاست آموزشی	یک تحلیل موضوعی و مروری از سیاست آموزشی	سیاست آموزشی موضوعی پیچیده، با ماهیت سیاسی و همراه با ارزش‌های متعدد است. مسائل مطرح شده در سیاست آموزشی، دارای ماهیت اجتماعی هستند که درک هر کدام از این مسائل علاوه بر قابلیت تخصصی رشته‌ای، مستلزم بهره‌مندی از ظرفیت زبان شناختی و جامعه‌شناختی مبتنی بر شرایط بومی، منطقه‌ای و جهانی است. مهم‌ترین چالش سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش در هزاره سوم، سیاست تحول و تبدیل نظام آموزش فعلی به «آموزش و پرورش کارا و اثربخش» است. بررسی عوامل مؤثر بر پیشرفت و توسعه جوامع پیشرفته، نشان می‌دهد این کشورها از آموزش و پرورش توانمند و کارآمدی برخوردار هستند. با توجه به اهمیت نظام آموزشی در تربیت انسان‌ها و پیشرفت جوامع، لزوم اتخاذ بهترین سیاست‌ها در شرایط مختلف، ضروری است.
۵.	شفیعی سروستانی و صفری سهل آبادی (۱۳۹۹)	بررسی نقش آموزش مجازی معلمان در پی شیوع ویروس کرونا	توصیفی-مروری	با توجه به نتایج این مطالعه به طور کلی می‌توان آموزش‌های مجازی معلمان را در چند محور به شرح زیر برشمرد: آموزش الکترونیکی همزمان، آموزش الکترونیکی غیر همزمان و آموزش الکترونیکی ترکیبی. بر این اساس مزایای آموزش‌های مجازی را می‌توان تداوم یادگیری بدون نیاز به حضور فیزیکی دانش‌آموزان و کمک به دولت برای جلوگیری از گسترش ویروس، ورود فناوری‌های نوین به آموزش و الهام گرفتن از آن‌ها برای کمک به ارتقا آموزش نسل‌های آینده و همچنین اعطا فرصت تفکر مجدد به معلمان و بروزرسانی دانش آن‌ها ذکر کرد.

۳. روش شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با هدف بررسی تأثیر شیوع ویروس کرونا بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دانشگاه‌های ایران انجام شد. این پژوهش یک تحقیق ترکیبی از نوع کیفی-توصیفی و کمی بوده و از نظر هدف، کاربردی و در زمره کارآزمایی‌های بالینی تصادفی کنترل‌شده قرار می‌گیرد که نگارش کاربردی دارد.

در بخش کیفی این پژوهش، به منظور جمع‌آوری اطلاعات از روش مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل نظری استفاده شده است. گردآوری داده‌ها از این طریق برای تحلیل‌های مربوط به اطلاعات زیر بنایی نیاز است بدین منظور کلید واژه‌های «سیاست‌گذاری»، «آموزش مجازی»، «دوران کرونا»، «سیاست‌گذاری آموزشی»، به زبان فارسی و انگلیسی در بانک‌های اطلاعاتی PubMed, Science Direct, PubMed, Cochrane, Medline, SID, Scopus, CINAHL, OVID, Magiran, Iran Doc, Civilica در فاصله زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۱ بررسی شد. بنا بر جدید بودن عنوان تحقیق و نبودن منبع اطلاعاتی گسترده در رابطه با متغیرهای پژوهش، معیارهای خروج مقالات از مطالعه، شامل مقالاتی که به متغیرهای پژوهش نپرداخته باشند یا مرتبط با کلید واژه‌های تحقیق نباشند، مطالعاتی که به تکرار یک مطالعه دیگر پرداخته بودند و مقالاتی که تمام متن آن‌ها در دسترس نباشد، بود. در روش پژوهش بخش کمی برای اجرا، محقق پس از اخذ مجوز و تأییدیه از دانشگاه شیراز، جهت انجام امور پژوهشی به دانشکده‌های مورد تحقیق مراجعه نموده است. سپس با رعایت اصول اخلاق در پژوهش و ارائه توضیحات لازم جهت نحوه تکمیل، پرسش‌نامه‌ها را بین آزمودنی‌ها توزیع کرد. جامعه آماری پژوهش را کلیه اساتید دانشگاه فرهنگیان استان فارس در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ تشکیل می‌دهند که شامل تقریباً ۱۲۰ استاد در کلیه مقاطع می‌باشد. با توجه به حجم جامعه و با در نظر گرفتن شرایط ورود به پژوهش از بین کلیه اساتید دانشگاه فرهنگیان و با توجه به جدول مورگان به صورت تصادفی ۹۲ استاد به عنوان نمونه‌ای که در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ در دانشگاه فرهنگیان استان فارس مشغول به کار بودند، انتخاب شدند.

مقیاس ارزیابی: پرسشنامه طراحی شده برای سنجش تأثیر شیوع کرونا بر سیاست‌گذاری‌های آموزشی، از ۱۶ گویه و ۴ خرده مقیاس بُعد تکنولوژیکی (۴سؤال)، بُعد فرهنگی-اجتماعی (۴ سؤال)، بُعد سازمانی (۴ سؤال) و بُعد آموزش مجازی (۴سؤال) تشکیل شده است. جهت آماده‌سازی پرسش‌نامه تحقیق، ابتدا پیرامون متغیرهای پرسش‌نامه اطلاعاتی از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های چاپ‌شده جمع‌آوری شد و طرح اولیه سؤالات پرسش‌نامه در اختیار استاد راهنما و مشاور قرار گرفت. در این تحقیق برای تعیین طیف پاسخ‌ها از مقیاس پنج گزینه‌ای لیکرت^۲ استفاده شد. روایی پرسش‌نامه از دو جهت (صوری و محتوایی) مورد ارزیابی قرار گرفت. در پژوهش حاضر سعی بر آن بود که متغیرها و سؤالات ابزار کاملاً قابل فهم و محرز باشد؛ بنابراین با تعریف دقیق گویه‌ها، معیار سنجش و مقیاس اندازه‌گیری، روایی محتوای انتخاب‌شده، تعیین شد. پس از آن روایی صوری ابزار ارزیابی شد؛ بدین منظور پرسش‌نامه در اختیار اساتید و صاحب‌نظران حوزه سیاست‌گذاری قرار داده شد؛ پس از رؤیت هر یک از افراد، نظرات اخذ شده به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفت و اقدامات لازم جهت بهبود محتوا صورت گرفت؛ هم‌چنین در تعاریف برخی از گویه‌ها و بخشی از متون، تجدیدنظر شد و در مجموع بر این اساس روایی صوری ابزار جمع‌آوری اطلاعات تأیید شد. پایایی کل پرسش‌نامه مذکور با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ^۳ ۰/۸۹ است.

² Likert scale

³ Cronbach's alpha

۴. مبانی نظری پژوهش

۴.۱. مبانی نظری سیاست گذاری

اصطلاح سیاست گذاری مانند سیاست، بر مفاهیم و مفروضه‌های متفاوتی دلالت دارد. یک مطالعه نظری و تجربی که به وسیله دانشمندان اجتماعی انجام شده، دو حوزه اساسی سیاست گذاری را آشکار می کند: اول، آنهایی که سیاست گذاری را به اجرا می گذارند (عوامل اجرایی) و دوم، چگونگی انجام آن (فرایندها). از لحاظ تاریخی، عوامل اجرایی در سیاست گذاری به عنوان افرادی توانا و منطقی تعریف شده اند، اما در زمینه اجرایی اخیراً تحلیل های سیاسی اقدام به معرفی مدل سازمانی و مدل شخصی کرده اند. عوامل فرایندی بین رویکرد جامع و رویکرد تدریجی در نوسان است. لیندبلوم^۴ و کوهن^۵ (۱۹۷۹) تفاوت های مطرح بین روش های جامع و تدریجی در سیاست گذاری را مطرح کرده اند. به نظر آن ها روش جامع (در شکل افراطی آن) مستلزم مرکزیت منحصر به فرد در طراحی برای تمام جامعه است، ولی این مرکزیت در فرایند تدریجی وجود ندارد و مانع از تعاملات غیر ضروری می شود (قهرمانی، ۱۳۹۳). تا پیش از پیدایش علم سیاست گذاری، مطالعات سیاسی به تمرکز در زمینه های هنجاری و اخلاقی دولت و نهادهای سیاسی محدود شده بود. پژوهشگران با مطالعه آثار سیاسی بزرگان فلسفه غرب در جستجوی شناخت اهداف دولت و وظایفش در هدایت شهروندان به زندگی بهتر بودند. این پژوهش ها به توسعه و تکمیل مباحثی چون طبیعت جامعه، نقش دولت، حقوق و مسئولیت های شهروندان و دولت ها منتهی شد. اگر چه پیدایش این علم، ریشه در آثار هارولد لسول^۶ و همکارانش در اوایل دهه پنجاه میلادی دارد، اما نهادینه شدن و گسترش این رشته در اواسط دهه ۶۰ آغاز شد. از این رو به دلیل شکاف فزاینده میان نظریه و عمل در رفتار سیاسی در علم سنتی سیاست بود که بسیاری از اندیشمندان را بر آن داشت تا برای بررسی سیاست ها به جستجوی روش های دیگری بپردازند (نوروزی، سیادت و نادری، ۱۳۹۵). سیاست گذاری آموزشی یکی از نخستین فعالیت های سیاست گذاری در حیطه اداره امور عمومی توسط دولت ها است؛ زیرا مبدأ جامعه پذیری و تحرک افراد جامعه به سوی دیگر سیاست ها به شمار می رود؛ حتی نقطه آغاز سیاست گذاری های فرهنگی که عامل محوری توسعه محسوب می شود، از سیاست گذاری های آموزشی است؛ چون فرهنگ پذیری با آموزش شروع می شود (نیاز آذری و همکاران، ۱۳۹۰). سیاست آموزش و پرورش شامل اصول و سیاست گذاری های دولت در حوزه آموزشی است. همچنین در برگزیده مجموعه ای از قوانین و قواعدی می شود که عملکرد نظام های آموزشی را هدایت می کند. در واقع آموزش و پرورش با اشکال و اهداف متفاوتی به وسیله نهادهای مختلف پدیدار می شود. مثلاً آموزش و پرورش در دوره کودکی اولیه، کودکان تا کلاس دوازدهم؛ دو و چهار سال کالج یا دانشگاه و فارغ التحصیلی و آموزش حرفه ای، آموزش بزرگسالان و کارآموزی شغلی؛ بنابراین سیاست آموزشی می تواند مستقیماً در تمام سنین بر آموزش و پرورش مردم تأثیر بگذارد. هدف چشم انداز سیاست گذاری کمک به سیاست گذاران و دیگر دست اندکاران به منظور فراهم کردن فرصت جهت اصلاح آموزش و پرورش، مقایسه و تحلیل های زمینه ای است و این مبتنی بر چهارچوب طراحی شده به منظور تحلیل و مقایسه سیاست های آموزشی به کار رفته در بین کشورهای مختلف است (رضازاده بهادران، ۱۳۹۸).

⁴ Lindblom

⁵ Cohen

⁶ Harold Lasswell

۴.۲. مدل‌های سیاست‌گذاری آموزشی

امروزه علم و فناوری با رشد و گسترش سریع به عنوان عامل مهم و اساسی در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بشری به حساب می‌آید. نهادها و نظام‌های آموزشی و پرورشی در توسعه علم، فناوری و نوآوری نقش مهمی را به دست آورده‌اند. مهم‌ترین چالش سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش در هزاره سوم، سیاست تحول و تبدیل نظام آموزش فعلی به «آموزش و پرورش کارا و اثربخش» است. بررسی عوامل مؤثر بر پیشرفت و توسعه جوامع پیشرفته نشان می‌دهد که همه این کشورها از آموزش و پرورش توانمند و کارآمدی برخوردار هستند. با توجه به اهمیت نظام آموزشی در تربیت انسان‌ها و پیشرفت جوامع، لزوم اتخاذ بهترین سیاست‌ها در شرایط مختلف، ضروری است (طالبی، سیدنظری و سودی، ۱۳۹۶).

۴.۳. آموزش مجازی

آموزش مجازی با اتکا بر فناوری اطلاعات و ارتباطات و محور قراردادن انسان به عنوان یادگیرنده فعال، آموزش و یادگیری قرن ۲۱ را متحول ساخته و تلاش می‌کند به مسائل حاصل از تقاضای اجتماعی روزافزون برای آموزش و فقدان منابع آموزشی کافی پاسخ دهد (میلز و همکاران^۷، ۲۰۰۹). آموزش مجازی فرایند یادگیری است که با تلفیق و کاربرد رایانه^۸، اینترنت^۹ و اینترنت^{۱۰} در فرایندهای یاددهی-یادگیری انجام می‌شود (هال^{۱۱}، ۲۰۰۰). آموزش مجازی امروزه به عنوان پارادایمی جدید در ساز و کارهای یاددهی-یادگیری مطرح است. در دهه‌های اخیر یادگیری الکترونیکی و توسعه آموزش‌های مجازی از سیاست‌گذاری‌های اصلی در توسعه آموزش عالی بوده است. این سیاست‌گذاری‌ها با رویکرد توسعه عدالت آموزشی، حذف محدودیت‌های جغرافیایی و یادگیری مادام‌العمر تنظیم شده‌اند و این امر، ضرورت توجه دانشگاه‌ها به عملیاتی نمودن برنامه‌های توسعه یادگیری الکترونیکی را گسترش داده است (کریمیان و فرخی^{۱۲}، ۲۰۱۸).

۴.۴. فرصت‌ها و چالش‌های آموزش مجازی

تدریس به صورت مجازی برای معلمان، استادان و مراکز آموزشی مشکلاتی از جمله ناآشنایی با فناوری جدید و چالش‌هایی ناشناخته را به وجود آورده است (ماگیو، دالی، پرات و تاره^{۱۳}، ۲۰۱۸).

۴.۵. کرونا و آموزش مجازی

پس از انتشار کرونا ویروس، توصیه‌های دقیق توسط سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو)^{۱۴}، دفتر کمیسیون رأی عالی حقوق بشر سازمان ملل^{۱۵}، فدراسیون بین‌المللی صلیب سرخ و جمعیت‌های هلال احمر^{۱۶} و سازمان بهداشت جهانی^{۱۷} پیشنهاد شده است. این سازمان‌ها از کشورها خواستند تا زمینه‌های آموزش و پرورش را فراهم کنند که به خاطر تعطیلی موقت در طی بلاای

⁷ Mills et al

⁸ Computer

⁹ Internet

¹⁰ Interanet

¹¹ Hall

¹² Karimian & Farokhi

¹³ Maggio, Daley & Pratt

¹⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO)

¹⁵ The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR)

¹⁶ The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC)

¹⁷ World Health Organization (WHO)

همه‌گیر، در مدارس و دانشگاه‌ها به خوبی آماده، قابل قبول، سازگار و در دسترس همه باشد (UNESCO, 2020 & IFRC, 2020). کرونا ویروسی است که در کمتر از چند ماه سرتاسر جهان را فراگرفته است و محدودیت‌های زیادی را برای جوامع مختلف به خصوص در حوزه آموزش و پرورش و آموزش عالی ایجاد کرده است. بنابر شرایط کنونی، موضوع آموزش مجازی مورد توجه بسیاری از کشورها قرار گرفته است. آموزش‌های الکترونیکی و از راه دور باعث کاهش میزان اضطراب ناشی از درگیری با ویروس کرونا شده است و آرامش خاطری را در خانواده‌ها بوجود آورده است. این آموزش‌ها تا حدودی باعث ایجاد پیگیری مداوم در روند تدریس و رفع مشکلات موجود در زمان کرونا، افزایش انگیزه پیشرفت تحصیلی، مشارکت و یادگیری فراگیران شده است (میرانی سرگزی و جهانی، ۱۳۹۹). پس از اینکه مؤسسات آموزشی به یادگیری الکترونیکی به عنوان نوعی از عوامل کمکی در آموزش و پرورش برای افزایش گزینه‌های آموزشی برای کسانی که مایل به ارائه آموزش یا آموزش هستند، نگاه کردند، اصطلاح آموزش الکترونیکی گسترش یافته است؛ بنابراین وجود دارد کسانی که قبلاً آن را شناخته‌اند و با آن سر و کار داشته‌اند و کسانی نیز هستند که قبلاً با آموزش الکترونیکی سر و کار نداشته‌اند. با توجه به بحران ناشی از همه‌گیری کرونا در زمینه آموزش، این روش برای حل بحران آموزشی ناشی از همه‌گیری کرونا انجام شد؛ زیرا مقررات منع رفت و آمد، مقرر شد، مدارس و دانشگاه‌ها تعطیل شدند و همه به قرنطینه خانه‌های خود متعهد بودند؛ بنابراین برای دانش‌آموزان امروزه آموزش الکترونیکی به یک ضرورت و ابزاری برای توانمندسازی صدها میلیون دانش‌آموز تبدیل شده است (محمود و همکاران، ۲۰۲۱). آموزش مجازی در ایران به دلیل آنکه تا قبل از بحران کرونا به صورت جدی دنبال نشده بود و زیرساخت‌های آن نیز فراهم نبود، در طراحی و اجرا با چالش‌های اساسی روبه رو شده است که موفقیت آن را کم‌رنگ می‌کند. از سویی دیگر، بحران کرونا می‌تواند فرصتی برای شناسایی ضعف‌ها، کمبودها و نقص‌های زیرساختی در این زمینه و نمایان ساختن عدم توازن در توزیع زیرساخت‌های موردنیاز در بخش اینترنت و شبکه‌های تلویزیونی به خصوص در مناطق دور از دسترس و محروم و شناسایی این کمبودها و تلاش در جهت بر طرف کردن آن‌ها باشد و این به مثابه رشد و تعالی در این زمینه و جنبه مثبت شرایط به وجود آمده و خود نقطه آغازی برای تداوم و ارتقاء کیفیت بحث آموزش مجازی در آینده است (میرانی سرگزی، حیدری آبروان، عسکری و خوش خواهش، ۱۳۹۹). رویدادهای مرتبط با کوید-۱۹ اهمیت پیشرفت فناوری اطلاعات^{۱۸} و مهارت‌های رایانه‌ای را در بین فراگیران و کارکنان آموزشی برای آماده‌سازی بهتر آن‌ها در برابر بحران‌های مشابهی که ممکن است در آینده رخ دهد، برجسته کرده‌اند. این امر می‌تواند با به روزرسانی برنامه‌های درسی در تمام مقاطع تحصیلی و شامل فناوری اطلاعات و علوم رایانه به صورت گسترده‌تر، محقق شود. همچنین، توصیه می‌شود که شیوه‌های یاددهی-یادگیری نوین به عنوان یک موضوع اجباری در کنار برنامه درسی کلاسیک معتبر شناخته شود (آل-تاویل و همکاران^{۲۰}، ۲۰۲۱).

۴.۶. فرآیند سیاست‌گذاری آموزشی

فرآیند سیاست‌گذاری، یک عنصر مهم در برنامه‌ریزی آموزشی است. لیندبلوم و کوهن در سال ۱۹۷۹ تفاوت‌های میان روش‌های اجمالی و تدریجی در سیاست‌گذاری را برشمردند. بر اساس دیدگاه آن‌ها، روش اجمالی در کامل‌ترین و نهایی‌ترین شکل خود شامل یک محور برنامه‌ریزی مرکزی برای کل جامعه است که کنترل و نظارت اقتصادی، سیاسی و اجتماعی توسط این مرجع، در فرآیند یک برنامه جامع و کامل و بدون الزام به در نظر گرفتن روابط متقابل میان آن‌ها تنظیم می‌گردد (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۵). در این روش فرض بر این است که:

¹⁸ COVID-19

¹⁹ Information Technology

²⁰ Al-Taweel et al

الف) مسائل و مشکلاتی که ما به آن‌ها می‌پردازیم فراتر از ظرفیت‌های شناخته شده نیست؛

ب) معیارهای توافق‌شده‌ای وجود دارد (علی‌رغم برخوردهای اجتماعی در مورد ارزش‌ها) که می‌توانیم به وسیله آن‌ها راه‌حل‌ها را مورد قضاوت قرار دهیم و

ج) جویندگان راه‌حل برای مسائل و مشکلات برای تداوم کار با تحلیل اجمالی و رساندن آن به انتها، انگیزه کافی دارند (به جای آن‌که به روش برنامه‌ریزی تدریجی روی آورند).

از طرف دیگر سیاست‌گذاری تدریجی به جای تحلیل کامل از وضعیت موجود و توسعه برنامه کار و دستورالعمل‌ها برای حل مشکلات به تحلیل کنش متقابل اهمیت می‌دهد. رویکرد تدریجی برای سیاست‌گذاری بر فرض زیر مبتنی می‌باشد:

الف) راه‌حل‌های سیاسی با تکیه بر آگاهی‌های نامطمئن و در حال تغییر و در واکنش نسبت به وضعیت‌های پویا (مسائل و مشکلات متغیر و زمینه‌های در حال تحول) اتخاذ می‌گردند؛

ب) بنابراین از طریق تشخیص وضعیت نمی‌توان یک راه‌حل صحیح را یافت یا به صورت فنی آن را استخراج نمود؛

ج) فقط تنظیم سیاست‌های تدریجی و محدود می‌تواند مورد توجه قرار گیرد و

د) انتظار می‌رود که اصلاح و تعدیل سیاست‌ها بتواند نارضایتی ناشی از تجربه سیاست‌های گذشته را جبران کند، وضعیت موجود را بهبود بخشد یا برای یک مشکل فوری، چاره‌ساز شود؛ در نتیجه این تعدیل‌ها باید آزمایشی و در بعضی از موارد، موقت باشند و بر اساس پویایی و تحول موقعیت، مورد تجدید نظر قرار گیرند (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۵).

۴.۷. عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری نظام آموزشی

آموزش، مهم‌ترین سرمایه‌گذاری و نیروی انسانی نیز مهم‌ترین سرمایه کشورهای پیشرو و پیشرفته جهان می‌باشد. استفاده از تمامی امکانات و فن‌آوری‌های در دسترس و آینده‌نگری در زمینه آموزش و آموزش بهینه، رکن اساسی نظام‌های آموزشی را تشکیل می‌دهند. دستاوردهای تکنولوژی آموزشی توانسته‌اند قابلیت خود را در سرعت بخشیدن به رشد آموزش نشان داده و کاربرد چنین دستاوردهایی می‌تواند به آموزش‌دهندگان کمک کنند تا از وقت محدودی که در اختیار دارند، بیشترین بهره را ببرند. تکنولوژی می‌تواند بار سنگین کار مدرس را در زمینه انتقال اطلاعات به عهده گرفته و یا حداقل آن را تسهیل کند. تکنولوژی آموزشی می‌تواند فاصله یادگیری در دنیای خارج و داخل محیط آموزشی را روزبه‌روز کاهش دهد. تکنولوژی آموزشی را می‌توان مجموعه امکانات گوناگون و گسترده‌ای دانست که فرایند کار، تلاش، دانش و تجربه نسل‌های انسان در همه‌جا گسترده جهان است؛ پس می‌توان گفت که میزان بهره‌گیری از این مجموعه امکانات در سراسر جهان نیز به اندازه کار، تلاش و تجربه هر جامعه بستگی دارد (عبداللهی و داودی، ۱۳۹۸).

نظام آموزشی به عنوان یک سیستم مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. تشریح سیاست‌گذاری نظام آموزشی باید با نگاه سیستمی و نظاممند متشکل از اجزا مورد بررسی قرار گیرد تا آنگاه بتوان نظام آموزشی را بطور کامل و علمی مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت فرا سیستم‌های مؤثر بر آن تبیین گردد. عوامل مؤثر بر این نظام متعددند. دولت‌ها با ایجاد قوانین مختلف و بهره‌گیری از توان قانونی بین‌المللی سهم مهمی در سیاست‌گذاری را برعهده دارند، ضمن آنکه همین قوانین می‌توانند مؤثر بر عوامل روان‌شناختی باشند

(شیرمهد و داودی، ۱۳۹۶). یکی از عوامل بسیار مهم تأثیرگذار در سیاست‌گذاری نظام آموزشی، عوامل اقتصادی حاکم بر جامعه است. شکی نیست که امر آموزش و پرورش هزینه‌بردار بوده و نیاز به صرف بودجه و منابع مالی دارد؛ البته چنین هزینه‌هایی ارزشمند بوده و اهمیت زیادی در دراز مدت برای جامعه دارند. طبق نظر جامعه‌شناسان، امر آموزش و پرورش یک امر کاملاً اجتماعی است؛ چون کارکرد و نتایج اجتماعی دارد و از طرفی برخاسته از متن جامعه می‌باشد. عوامل اجتماعی شامل: (۱) نیازهای جامعه (توقع جامعه از آموزش و پرورش)، (۲) نوع نگرش مردم نسبت به آموزش و پرورش، (۳) میزان دخالت مردم در مسائل مختلف آموزش و پرورش. این ارزش‌ها، هنجارها، سنت‌ها و ... که با هزینه بسیار بدست آمده‌اند از طریق آموزش و پرورش به افراد جامعه منتقل می‌شوند؛ لذا در سیاست‌های کلان به این‌ها اهمیت داده می‌شوند و در قالب کتاب‌های درسی به افراد جامعه منتقل می‌شوند؛ چون فرهنگ به‌عنوان هویت و شناسنامه یک ملت محسوب می‌شود. نظام آموزشی درون نظام سیاسی قرار گرفته و کاملاً از آن تأثیر می‌پذیرد. عوامل سیاسی به اشکال ذیل می‌تواند مورد بحث و بررسی قرار گیرد: (۱) میزان دخالت دولت و سیاستمداران در آموزش و پرورش، (۲) نوع رابطه سیاسی با نظام آموزشی، (۳) تفکر و اندیشه سیاسی حاکم بر جامعه، (۴) گروه‌های ذی‌نفع شامل احزاب و جناح‌ها و گروه‌های فشار، (۵) روابط سیاسی در سطح جهانی و بین‌المللی. یکی از اهداف عمده آموزش و پرورش، هدف اعتقادی و آرمانی است که بر مبنای این هدف، می‌خواهد یادگیرندگان را به مبدأ خاص وصل کند. اهداف اعتقادی بر حسب جهان‌بینی و فلسفه حاکم بر جوامع مشخص می‌شود و در تمام جوامع، شاهد این وجود اهداف و عوامل اعتقادی به اشکال مختلف هستیم. همچنین در کشور ما که یک جامعه اسلامی است تأکید شدیدی به این قضیه شده است (خانعلی‌زاده و داودی، ۱۳۹۶).

۴.۸. سیاست‌های آموزشی دوران کرونا

نمونه‌هایی از حوزه‌های مورد بحث در سیاست آموزشی قبل از کرونا مخصوصاً در زمینه مدارس عبارتند از: اندازه و وسعت مدرسه، اندازه کلاس، انتخاب مدرسه، خصوصی‌سازی مدارس، پیگیری، آموزش معلمان و صدور گواهی‌نامه، حقوق معلمان، روش تدریس، محتوای برنامه درسی، نیازهای فارغ‌التحصیلان، سرمایه‌گذاری در زیرساخت مدارس و ارزش‌هایی که انتظار می‌رود مدارس مورد حمایت قرار داده و آن را به سرمشقی مناسب تبدیل کنند (رضازاده بهادران، ۱۳۹۸).

سیاست کلی وزارت علوم در دوران کرونا این است که آموزش باید تداوم داشته باشد و متوقف نشود. درخصوص اجرای این سیاست به سه راهبرد اصلی می‌توان اشاره کرد:

۱. جایگزینی آموزش الکترونیکی و غیرحضوری؛

۲. انعطاف‌پذیری در قوانین آموزش و

۳. واگذاری اختیارات به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور که بتوانند تصمیم‌گیری محلی و مؤسسه‌ای داشته باشند.

اقدامات جانبی صورت‌گرفته در راستای تحقق این برنامه‌ها شامل: ایجاد یک شبکه آموزش الکترونیکی برای انجام مشاوره، بررسی، ارزیابی و کمک به تصمیم‌سازی در حوزه معاونت آموزشی که کارگروه یادگیری الکترونیکی هم به دنبال آن تشکیل شد؛ فرهنگ‌سازی پیرامون ضرورت اجرای آموزش الکترونیکی با توجه به مقاومت‌هایی که در ابتدا مشاهده می‌شد و ترویج و آموزش و آشنایی با روش‌ها، چالش‌های یادگیری الکترونیکی در دانشگاه‌ها در قالب صدها ساعت وینار آموزشی، سخنرانی‌ها و چاپ و نشر الکترونیکی صدها جزوه و دستورالعمل در دانشگاه‌ها و ویژه دانشجویان و اعضای هیئت علمی بخشی از این برنامه‌ها بوده است. در آینده آموزش عالی، آموزش الکترونیکی به عنوان یک راه مورد توجه قرار گرفته، ولی راه‌حل نهایی نمی‌تواند باشد؛ زیرا از سوی دیگر آموزش چهره به چهره و حضور

فیزیکی دانشجویان در دانشگاه‌ها هم قابل انکار نیست و باید به ترکیب این دو آموزش با هم توجه خاص شود و دستورالعمل‌ها و مأموریت‌های این نوع آموزش ترکیبی تدوین نمود (رضازاده بهادران، ۱۳۹۸).

آموزش ترکیبی، «آموزه‌ای از آموزش حضوری و آموزش در فضای مجازی خواهد بود» که در شرایط خاص کرونایی، بسته‌های آموزشی و تلویزیون نیز پای کار هستند. با توجه به شرایط متفاوت تعلیم و تربیت، سهم هر یک از بخش‌ها در این بسته ترکیبی مشخص می‌شود. به نظر می‌رسد که یادگیری ترکیبی با داشتن مزیت‌های هر دو رویکرد آموزش (سنتی و الکترونیکی) یک رویکرد مؤثر برای افزایش اثربخشی یادگیری و سهولت دسترسی به مواد آموزشی باشد. همچنین به دلیل ارائه فرصت‌های مختلف به منظور یادگیری، موجب آن می‌شود که در کنار افزایش جذابیت آموزش، به تفاوت‌های فردی فراگیران نیز به طور مناسبی توجه شود؛ زیرا همه افراد به یک شیوه یاد نمی‌گیرند و به همین دلیل استفاده از روش‌های مختلف برای آموزش ضروری به نظر می‌رسد. برای اجرای آموزش با رویکرد مجازی به پلتفرم مناسب و بومی نیاز است (خبرگزاری معتبر مهر، ۱۳۹۹). برای این که آموزش دانش‌آموزان و دانشجویان در طول دوره فاصله‌گذاری اجتماعی دچار وقفه نشود و برنامه‌های درسی طبق برنامه از قبل مشخص شده، تداوم داشته باشد، راه کارهای مختلفی ارائه شد؛ در حوزه آموزش و پرورش، آموزش از طریق تلویزیون و با همکاری شبکه آموزش ارائه شد و هدف اصلی آن رعایت عدالت آموزشی عنوان شد. اگر چه تجارب موفقی در این زمینه کسب شد، اما با توجه به تنوع مقاطع تحصیلی و رشته‌های درسی عملاً امکان ارائه همه دروس به شکل آموزش تلویزیونی میسر نشد. از طرف دیگر، یکی از مهم‌ترین عیب این نوع آموزش، یک طرفه بودن و عدم تعامل بین معلم و دانش‌آموز بود تا این که یک نرم‌افزار^{۲۱} در بستر شبکه اجتماعی با عنوان شبکه اجتماعی دانش‌آموزان (شاد) طراحی شد و آموزش‌ها در این بستر ارائه شد؛ اگر چه این شبکه هم دارای محدودیت‌ها و مشکلاتی بود، اما رفته‌رفته مشکلات آن مرتفع شد و توانست رضایت نسبی معلمان و دانش‌آموزان را جلب کند؛ هرچند این اپلیکیشن با ایده‌آل‌های آموزش مجازی هنوز فاصله زیادی دارد. در حوزه آموزش علوم پزشکی نیز، اگر چه با شیوع کرونا آموزش‌ها ابتدا در بستر شبکه‌های اجتماعی و به صورت نامنظم ارائه می‌شد، اما به مرور، دانشگاه‌های علوم پزشکی ملزم به استفاده از سامانه نوید (نرم‌افزار ویژه یادگیری دانشگاهی) به عنوان یک سامانه متمرکز آموزشی شدند و اساتید و دانشجویان، پس از ثبت‌نام در این سامانه از قابلیت‌های این سامانه بهره‌مند شدند. این سامانه از قبل طراحی شده و در برخی دانشگاه از آن استفاده شده بود، اما به شکل سراسری در تمام دانشگاه‌های علوم پزشکی به کار گرفته نشده بود و عامل رونق این سامانه چیزی نبود، جز شیوع بیماری کووید-۱۹! با این وجود این سامانه هم یک سامانه ایده‌آل نبوده و جوابگوی حجم بالای مراجعات دانشجویان و اساتید کل کشور نیست و دانشجویان و اساتید با مشکلاتی از قبیل کندی سرعت اینترنت، فضای محدود برای بارگذاری و تعامل کم‌تر استاد و دانشجو مواجه می‌شوند (غفوری فرد^{۲۲}، ۲۰۲۰).

۵. نتایج تحلیل کیفی

با تغییرات جهانی، نظام‌های آموزش نیز نیازمند تغییرات ساختاری به صورت تدریجی می‌باشند. سیاست‌گذاری آموزشی در دوران کرونا چالش‌های زیادی را به دنبال داشته است که مهم‌ترین چالش آن، تحول نظام آموزشی به یک نظام فعال، سازنده و کارا است که این امر نیز در سایه برنامه‌ریزی مناسب میسر خواهد شد. تغییر نظام آموزشی به آهستگی انجام می‌گیرد، اما مستلزم استفاده درست و به دور از افراط و تفریط، به تحقق رسالت‌های اصلی آموزش و پرورش کمک می‌کند. سیاست‌گذاری مناسب در آموزش خصوصاً آموزش مجازی منجر به دگرگونی سازنده در نظام آموزشی می‌شود که این امر منجر به آموزش و یادگیری مادام‌العمر و کاربردی خواهد شد.

²¹ Application

²² Ghafourifard

محتوای سیاست‌گذاری آموزشی باید متناسب با نظام آموزشی و وضعیت ملی و منطقه‌ای از انعطاف‌پذیری کافی برخوردار باشد. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی باید با ویژگی‌های منطقه‌ای، ماهیت ناهمگن مناطق و شکاف در سطح توسعه آموزش در جامعه آگاه باشند و سیاست‌هایی را انتخاب کنند که عدالت و توسعه آموزشی را در پی داشته باشد و به همه جنبه‌های رشد فردی و اجتماعی توجه داشته باشد. تا قبل از شیوع کرونا، آموزش مجازی یک مقوله کم اهمیت در تعلیم و تربیت و سیاست‌گذاری آموزشی محسوب می‌شد، اما پس از آن با رشد سریعی در ایران و جهان مواجه شد. اطمینان از سیاست‌گذاری آموزشی با سازوکار و پاسخگویی مناسب در دوران پساکرونا از جمله مهم‌ترین عواملی است که در بهبود و اثر بخشی تعلیم و تربیت مجازی نقش بسزایی دارد.

با مطرح شدن کلاس‌های درس مجازی، اینترنت، نظام‌های آموزشی دیگر در کنار آموزش رسمی نمی‌توان آن‌ها را نادیده گرفت و صرفاً به مقابله با آن‌ها پرداخت، بلکه باید با تعیین مأموریت‌ها، چشم اندازها، اهداف کلان و خرد، می‌بایست از این نظام‌های یادگیری مجازی حداکثر بهره‌برداری ارتقاء سطح کیفی و کمی مهارت‌های یادگیری و یاددهی کسب نمود و این امر مستلزم پویایی نظام آموزشی و توجه مسئولان و مدیران این نظام است (کدیور و ابراهیمی قوام، ۱۳۸۳). در دنیای امروز که علم و فناوری با رشد و گسترش وسیع و جهان شمول به عنوان عامل مهم و اساسی در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بشری به حساب می‌آید، نهادها و نظام‌های آموزشی و پرورشی در توسعه علم، فناوری و نوآوری نقش مهمی را به دست آورده‌اند. نظام‌های آموزش و پرورش می‌توانند عاملی مؤثر به منظور ایجاد مهارت‌های قوی و نتایج مطلوبی برای شهروندان خود باشند. بالابردن سطح سواد و افزایش مهارت‌ها و حصول اطمینان از فراهم شدن امکانات متوسطه به منظور ورود به بازار کار و یا آموزش عالی از جمله این موارد است؛ لذا اصلاح سیاست‌های آموزشی به صورت سازمان‌یافته و پایدار می‌تواند در رسیدن به اهداف به این کشورها کمک کند (رضازاده بهادران، ۱۳۹۸).

۶. یافته‌ها و نتایج بخش کمی

بنابر نتایج به‌دست‌آمده، از بین پاسخ‌دهندگان ۵۴/۳۴ درصد (۵۰ نفر) زن و ۴۵/۶۶ درصد (۴۲ نفر) مرد بودند. که ۸۰ نفر (۹۵/۸۶٪) دارای مدرک دکتری و حدود ۱۲ نفر (۴/۱۳٪) دارای مدرک کارشناسی ارشد بوده‌اند. از بین آنان ۱۱/۹۵ درصد (۱۱ نفر) سابقه خدمت ۱ تا ۵ سال، ۶۹/۳۳ درصد (۳۱ نفر) سابقه خدمت ۶ تا ۱۰، ۱۰/۷۳ درصد (۲۰ نفر) سابقه خدمت ۱۱ تا ۱۵ سال و ۳۲/۶ درصد (۳۰ نفر) سابقه خدمت بیش‌تر از ۱۵ سال داشته‌اند (کلیه درصدها، نسبت به افرادی است که به سؤالات جمعیت شناختی پاسخ داده‌اند).

جدول شماره ۲: میانگین و انحراف معیار متغیرها

	Technology	Sociocultural	Organizational	virtualteaching
Std. Deviation	2.26111	2.87035	2.52650	1.35146
Mean	13.2500	9.2609	8.6522	17.2717
Std. Error of Mean	.23574	.29925	.26341	.14090

با توجه به نتایج جدول شماره ۲ بیشترین و کمترین میانگین به ترتیب مربوط به بُعد آموزش مجازی (۱۷.۲۷)، بُعد تکنولوژی (۱۳.۲۵)، بُعد اجتماعی-فرهنگی (۹.۲۶) و بُعد سازمانی (۸.۶۵) می‌باشد؛ بنابراین شیوع کرونا بیشترین تأثیر را بر بُعد آموزش مجازی سیاست‌گذاری آموزش مجازی دارد و کمترین تأثیر را بر بُعد سازمانی سیاست‌گذاری آموزشی گذاشته است.

جدول شماره ۳: میانگین، چولگی و کشیدگی متغیرها

		Statistic	Std. Error
بعد سازمانی	Mean	8.3804	.12636
	Skewness	.097	.251
	Kurtosis	-.003	.498
بعد تکنولوژی	Mean	12.2826	.33341
	Skewness	.067	.251
	Kurtosis	-.466	.498
بعد فرهنگی و اجتماعی	Mean	10.4565	.21606
	Skewness	-.194	.251
	Kurtosis	-.180	.498
بعد آموزش مجازی	Mean	17.6848	.12832
	Skewness	-.239	.251
	Kurtosis	-.453	.498

با توجه به جدول شماره ۳، چولگی و کشیدگی همه متغیرها بین ۲ تا ۲- قرار دارند، یا به عبارتی توزیع داده‌ها نرمال است؛ بنابراین از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده می‌شود. همچنین به ترتیب بالاترین میانگین داده‌ها مربوط به بعد آموزش مجازی و کمترین میانگین داده‌ها مربوط به بعد سازمانی سیاست‌گذاری آموزش مجازی است.

جهت پاسخگویی به سؤالات تحقیق، از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. در این آزمون میانگین بدست آمده برای متغیرها با حد متوسط یعنی عدد ۱۰ مقایسه شده است. نتایج این آزمون در جدول‌های زیر خلاصه شده است.

پرسش اول: آیا شیوع کرونا بر بعد تکنولوژیکی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیرگذار است؟

جدول شماره ۴

	t	df	Sig. (2-tailed)
tecno	6.846	91	.000

با توجه به جدول شماره ۴، چون سطح معنی‌داری کوچک‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان چنین برداشت کرد که میانگین این متغیر اختلاف معنی‌داری با مقدار متوسط دارد. در نتیجه می‌توان گفت فرضیه اول تأیید می‌شود و پاسخ پرسش اول، مثبت است؛ یعنی شیوع کرونا بر بعد تکنولوژیکی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیر می‌گذارد.

پرسش دوم: آیا شیوع کرونا بر بعد فرهنگی - اجتماعی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیرگذار است؟

جدول شماره ۵

	t	df	Sig. (2-tailed)
farh	2.113	91	.037

با توجه به جدول شماره ۵، چون سطح معنی‌داری کوچک‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان چنین برداشت کرد که میانگین این متغیر اختلاف معنی‌داری با مقدار متوسط دارد. در نتیجه می‌توان گفت فرضیه دوم تأیید می‌شود و پاسخ پرسش دوم، مثبت است؛ یعنی شیوع کرونا بر بعد فرهنگی - اجتماعی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیر می‌گذارد.

پرسش سوم: آیا شیوع کرونا بر بعد سازمانی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیرگذار است؟

جدول شماره ۶

	t	df	Sig. (2-tailed)
sazmani	-12.817	91	.000

با توجه به جدول شماره ۶، چون سطح معنی‌داری کوچک‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان چنین برداشت کرد که میانگین این متغیر اختلاف معنی‌داری با مقدار متوسط دارد. در نتیجه می‌توان گفت فرضیه چهارم تأیید می‌شود و پاسخ پرسش سوم، مثبت است؛ یعنی شیوع کرونا بر بعد سازمانی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیر می‌گذارد.

پرسش چهارم: آیا شیوع کرونا بر آموزش مجازی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیرگذار است؟

جدول شماره ۷

	t	df	Sig. (2-tailed)
majazi	59.887	91	.000

با توجه به جدول شماره ۷، چون سطح معنی‌داری کوچک‌تر از سطح خطای ۵٪ است، می‌توان چنین برداشت کرد که میانگین این متغیر اختلاف معنی‌داری با مقدار متوسط دارد. در نتیجه می‌توان گفت فرضیه سوم تأیید می‌شود و پاسخ پرسش چهارم، مثبت است؛ یعنی شیوع کرونا بر بعد آموزش مجازی سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیر می‌گذارد.

۷. نتیجه‌گیری

با توجه به شیوع ویروس کرونا و تعطیلی مراکز آموزشی در سال ۲۰۲۰ میلادی و رواج یافتن آموزش‌های مجازی، نیاز به ایجاد نگاهی نو و کاربردی به فرایند آموزش است. نگاهی که فراتر از آموزش‌های سنتی اساتید دانشگاه باشد و شرایط محیطی را به گونه‌ای رهبری کند تا امر آموزش را بدون نیاز به حضور فیزیکی افراد تداوم بخشد؛ بنابراین سیاست‌های آموزشی نیز با تغییراتی مواجه شده‌اند. هدف از انجام پژوهش حاضر تأثیر شیوع ویروس کرونا بر سیاست‌گذاری آموزش مجازی در دانشگاه‌های ایران می‌باشد.

نتایج تحلیل آماری نشان داد که شیوع کرونا بر بعد سازمانی، آموزش مجازی، فرهنگی-اجتماعی و سیاست‌گذاری آموزش مجازی تأثیر می‌گذارد. بیشترین و کم‌ترین میانگین به ترتیب مربوط به بعد آموزش مجازی (۱۷.۲۷)، بعد تکنولوژی (۱۳.۲۵)، بعد اجتماعی-فرهنگی (۹.۲۶) و بعد سازمانی (۸.۶۵) می‌باشد. براساس نتایج چنین تبیین می‌شود که سیستم آموزشی، به منظور گسترش استفاده از رسانه‌های نوین در آموزش عالی و بهره‌مندی از مزایای آن در عصر کرونا، نیازمند سیاست‌گذاری‌های جدیدی است که این سیاست‌گذاری‌ها در ابعاد مختلف تحت تأثیر کرونا قرار گرفته‌اند؛ بنابراین از سیاست‌گذاری‌های جدید انتظار می‌رود که با توجه به تغییرات جهانی مدل‌های مناسب و مطمئنی برای آموزش مجازی در نظر بگیرند تا فرآیند یاددهی-یادگیری در چنین موقعیت‌هایی به بهترین شکل صورت بگیرد.

بررسی نظام‌مند پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه متغیرهای پژوهش نشان داد که سیاست‌گذاری مناسب در آموزش خصوصاً آموزش مجازی منجر به دگرگونی سازنده در نظام آموزشی می‌شود که این امر منجر به آموزش و یادگیری مادام‌العمر و کاربردی خواهد شد. محتوای سیاست‌گذاری آموزشی باید متناسب با نظام آموزشی و وضعیت ملی و منطقه‌ای از انعطاف‌پذیری کافی برخوردار باشد. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزشی باید با ویژگی‌های منطقه‌ای، ماهیت ناهمگن مناطق و شکاف در سطح توسعه آموزش در جامعه آگاه باشند و سیاست‌هایی را انتخاب کنند که عدالت و توسعه آموزشی را در پی داشته باشد و به همه جنبه‌های رشد فردی و اجتماعی توجه داشته باشد. تا قبل از شیوع کرونا، آموزش مجازی یک مقوله کم‌اهمیت در تعلیم و تربیت و سیاست‌گذاری آموزشی

محسوب می‌شد، اما پس از آن با رشد سریعی در ایران و جهان مواجه شد. اطمینان از سیاست‌گذاری آموزشی با سازوکار و پاسخگویی مناسب در دوران پسا کرونا از جمله مهم‌ترین عواملی است که در بهبود و اثر بخشی تعلیم و تربیت مجازی نقش بسزایی دارد. آموزش مجازی روشی نوین برای یاددهی یادگیری مبادی مطرح است. اخیراً با شیوع کرونا و حتی قبل از آن توسعه آموزش‌های مجازی از جمله سیاست‌گذاری‌های اصلی در آموزش عالی بوده است. این سیاست‌گذاری‌ها با رویکرد توسعه عدالت آموزشی، حذف محدودیت‌های جغرافیایی و یادگیری مادام‌العمر تنظیم شده‌اند و این امر، ضرورت توجه دانشگاه‌ها به عملیاتی نمودن برنامه‌های توسعه آموزش مجازی را گسترش داده است. آموزش مجازی چالش‌هایی را برای سیستم آموزشی ایجاد کرده است که رفع این چالش‌ها نیازمند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دقیق و صحیح می‌باشد. ۳ رکن مهم آموزش و پرورش، محتوا، معلم و دانش‌آموز می‌باشد که ۲ رکن اول باید در خدمت دانش‌آموز باشد. هدف اصلی تمامی سیاست‌گذاری‌ها، تربیت دانش‌آموزان برای ورود به اجتماع و رشد همه جانبه آن‌ها است. از آنجا که آموزش مهم‌ترین رکن هر جامعه‌ای می‌باشد، پس انتخاب سیاست مهم برای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان و دانشجویان بسیار مهم است. ویروس کرونا نظام‌های آموزشی در سراسر جهان را با چالش‌هایی روبه‌رو کرده است. شناسایی اثرات و تبعات شیوع کرونا در نظام آموزش عالی، علاوه بر اینکه سیمای روشنی از مسأله را پیش‌روی سیاست‌گذاران قرار می‌دهد، به فرآیند خط مشی‌گذاری مطلوب در زمان حاضر و کاهش تبعات آن برای دوران پسا کرونا نیز مفید خواهد بود؛ بنابراین **پیشنهاد می‌گردد** که آموزش عالی سیاست‌های زیر را برای کاستن آثار مخرب کرونا بر تعلیم و تربیت در نظر بگیرد:

۱. به منظور تبادل اطلاعات با نرخ پایین خطا و برقراری ارتباط سریع از مرکز آموزش مجازی از شبکه محلی (LAN) استفاده نماید.
۲. تهیه و تدوین بسته‌های کمک آموزشی الکترونیکی برای تقویت توانمندی‌های آموزش مجازی و افزایش سواد رسانه‌ای اساتید.
۳. فراهم آوردن امکانات لازم برای استفاده فراگیران از محتوای الکترونیکی.
۴. آموزش مهارت‌های ارتباطی مجازی و مراقبت از حریم شخصی افراد.
۵. انتخاب محتوای آموزشی متناسب با اهداف آموزش مجازی.
۶. گسترش امکانات خودآموزی برای فراگیران.
۷. توجه به نیازهای فراگیران در طراحی آموزش مجازی.

از جمله **محدودیت‌های پژوهش حاضر** به شرح زیر است:

۱. عدم دسترس بودن نمونه پژوهش در دوران کرونا.
۲. عدم مشارکت برخی از اساتید در پرسش‌نامه.
۳. نبودن منابع اطلاعاتی کافی در ارتباط با عنوان تحقیق.

منابع

منابع فارسی

- [۱] ابطحی فروشانی، سیده آسیه، کتابی فشکی، مریم و میرزائی عباس آبادی، حامد. (۱۳۹۹). ادراک از آموزش‌های مجازی در دوران کرونا. دومین کنفرانس مهندسی صنایع، اقتصاد و مدیریت.
- [۲] اسحاقی، محبوبه و شهامت، نادر. (۱۳۹۹). سیاست‌گذاری آموزشی در مقطع پیش‌دبستانی. پنجمین کنفرانس بین‌المللی نوآوری و تحقیق در علوم تربیتی، مدیریت و روانشناسی. تهران.
- [۳] اکبری، احمد، بختیاری فایندری، منصوره و نویدبخش؛ سیما. (۱۳۹۵، الف). سیاست‌گذاری آموزش و پرورش سنتی. فصل‌نامه مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری، دوره ۲، شماره ۲، ص ۱-۷.
- [۴] اکبری، احمد، نویدبخش، سیما و بختیاری فایندری، منصوره. (۱۳۹۵، ب). الگوی پیشنهادی نظام‌مند برای سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش. فصل‌نامه مطالعات مدیریت و حسابداری. دوره ۲، شماره ۳، ص ۱۷۲-۱۷۹.
- [۵] اوژید، صفیه و سلاجقه، آریتا. (۱۳۹۹). نقدی بر نظام سیاست‌گذاری آموزشی در ایران با تأکید بر برنامه‌ریزی درسی. ششمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی، اقتصاد و حسابداری ایران، تهران.
- [۶] داوودی، رسول و قنبری، چمران. (۱۳۹۷). عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر سیاست‌گذاری نظام آموزشی. پنجمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران (با رویکرد فرهنگ مشارکتی)، تهران.
- [۷] رضازاده بهادران، حمیدرضا. (۱۳۹۸). تحلیلی بر سیاست آموزشی. سومین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در اخلاق و تربیت، مناسبات دین و روانشناسی، تهران.
- [۸] جعفری، اسماعیل، همایونی بخشایش، نسرين و علم الهدی، جمیله. (۱۴۰۰). تجربه زیسته دانشجویان از عدالت در دوره‌های آموزش مجازی. فصل‌نامه علمی فناوری آموزش، دوره ۱۵، شماره ۲ (پیاپی ۵۸)، ص ۲۲۲-۲۳۸.
- [۹] خانعلی‌زاده، فهیمه و داوودی، رسول. (۱۳۹۶). عوامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مؤثر در سیاست‌گذاری آموزشی. دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری، تهران.
- [۱۰] خبرگزاری مهر. آموزش ترکیبی مناسب‌ترین راهکار آموزشی پیشنهادی دوران کرونا. ۱۶ شهریور ۱۳۹۹. <https://www.mehrnnews.com/news>
- [۱۱] سلیمانی، سمیرا. (۱۳۹۸). سیاست‌گذاری در نظام آموزشی کشورهای پیشرفته، در حال توسعه و توسعه‌نیافته. کنفرانس ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد دستاورهای نوین در علوم تربیتی و رفتاری «از نگاه معلم»: میناب.
- [۱۲] شیرمهد، فرشته و داوودی، رسول. (۱۳۹۶). بررسی اثر عوامل قانونی، روان‌شناختی بر سیاست‌گذاری نظام آموزشی. دومین کنگره بین‌المللی علوم انسانی، مطالعات فرهنگی، تهران.
- [۱۳] سلیمی، سمانه، فردین، محمد علی. (۱۳۹۹). نقش ویروس کرونا در آموزش مجازی، با تأکید بر فرصت‌ها و چالش‌ها. فصل‌نامه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، دوره ۸، شماره ۲ (پیاپی ۳۰)، ص ۴۹-۶۰.
- [۱۴] شفیعی سروستانی، مریم و صفری سهل آبادی، مریم. (۱۳۹۹). بررسی نقش آموزش مجازی معلمان در پی شیوع ویروس کرونا. اولین کنفرانس ملی پژوهش‌های کاربردی در فرایندهای تعلیم و تربیت، میناب-هرمزگان.
- [۱۵] طالبی، بهنام، سیدنظری، نیر، سودی، حورا. (۱۳۹۶). ارائه مدل ادراکی سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش ایران. فصل‌نامه رهیافت، دوره ۲۷، شماره ۶۵.
- [۱۶] کدیور، پروین؛ ابراهیمی قوام، صغری. (۱۳۸۳). جهانی شدن و تعلیم و تربیت، تهران، انتشارات پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- [۱۷] عبدالهی، نرگس و داوودی، رسول. (۱۳۹۸). عوامل تکنولوژیکی مؤثر بر سیاست‌گذاری نظام‌های آموزشی. کنفرانس ملی پژوهش‌های حرفه‌ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد دستاورهای نوین در علوم تربیتی و رفتاری از نگاه معلم، میناب-هرمزگان.
- [۱۸] قهرمانی، مریم (۱۳۹۲). ترجمه و تحلیل انتقادی گفتمان: رویکرد نشانه‌شناختی. ناشر: مؤلف (مریم قهرمانی).
- [۱۹] محمد طاهری، مریم و ثمری، عیسی و میدانی، محمود. (۱۳۹۴). نگاهی بر مدل‌های سیاست‌گذاری و ارائه مدل بومی برای آموزش و پرورش. اولین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی با رویکرد بومی-اسلامی و با تأکید بر پژوهش‌های نوین، ساری.

- [۲۰] میرانی سرگزی، نرگس و جهانی، جعفر. (۱۳۹۹). نقش آموزش مجازی در ارتقاء کیفیت یادگیری در فراگیران دارای نیازهای ویژه در دوران COVID-19: یک مطالعه مروری روایی. دومین کنفرانس روانشناسی، علوم تربیتی، علوم اجتماعی و مشاوره.
- [۲۱] میرانی سرگزی، نرگس و حیدری آبروان، محمدجواد، عسکری، مهتاب و خوش خواهش، رویا. (۱۳۹۹). کرونا و چالش‌های آموزش مجازی در ایران. دومین کنفرانس روانشناسی، علوم تربیتی، علوم اجتماعی و مشاوره.
- [۲۲] نیاز آذری، کیومرث. (۱۳۹۰). رفتار و روابط انسانی در سازمان‌های آموزشی هزاره سوم. چاپ سوم. تهران: انتشارات شیوه
- [۲۳] نویدی، احد. (۱۳۹۹). همت گفتار در دوره خاص، صدای معلم.
- [۲۴] نوروبی، رضاعلی، سیادت، سید علی، نادری، ناهید. (۱۳۹۵). سیاست‌گذاری در آموزش و پرورش. تهران: انتشارات یارمانا.
- [۲۵] وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، معاونت آموزشی دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی. (۱۳۹۹). نکته‌های اساسی در حفظ کیفیت آموزشی دانشگاه‌های کشور در شرایط مقابله با کرونا. دفتر برنامه‌ریزی آموزش عالی.

منابع انگلیسی:

- [26] Al-Taweel, F. B. , Abdulkareem, A. A. , Gul, S. S. , & Alshami, M. L. (2021). Evaluation of technology-based learning by dental students during the pandemic outbreak of coronavirus disease 2019. *European Journal of Dental Education*, 25(1), 183-190.
- [27] Ghafourifard M. (2020) The promotion of Virtual Education in Iran: The Potential which Turned into reality by Coronavirus. *Iranian Journal of Medical Education*. 20:33-34. URL: <http://ijme.mui.ac.ir/article-1-5071-fa.html>
- [28] Hall, B. (2000). Making sense of e-learning resources, content, tools and services, *e-Learning*, July 20, 2000.
- [29] Karimian, Z. , & Farokhi, M. R. (2018). Eight Steps in the Development of Virtual Education in Educational Innovation Plan in Medical Sciences Universities, A review of an experience. *Journal of Medicine and Cultivation*, 27(2), 101-112.
- [30] Mills, S. J. , Yanes, M. J. , & Casebeer, C. M. (2009). Perceptions of distance learning among faculty of a college of education. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 5(1), 19-28.
- [31] Maggio, L. A. , Daley, B. J. , Pratt, D. D. , & Torre, D. M. (2018). Honoring Thyself in the Transition to Online Teaching. *Academic Medicine*, 93 (8), 1129-1134.
- [32] Mahmoud, N. H. , & Ghadeer, A. A. A. (2021). the negatives and positives of e-learning in light of the Corona pandemic-Diyala University as a model. *Journal of Research Diyala humanity*, (86-2).
- [33] UNESCO. (2020) Right to Education – State obligations and responsibilities. <https://en.unesco.org/themes/right-to-education/state-obligations>. Accessed April 13, 2020.
- [34] IFRC. (2020) Key Messages and Actions for COVID-19 Prevention and Control in Schools. <https://media.ifrc.org/ifrc/document/key-messages-actions-covid-19-prevention-control-schools/>. Accessed March 12, 2020.
- [35] Wang, B., Li, R., Lu, Z., & Huang, Y. (2020). Does comorbidity increase the risk of patients with COVID-19: evidence from meta-analysis. *Aging (albania NY)*, 12(7), 6049.